

ТРАВНЕВА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА КРИЗА В УСРР, 1919 р.

Починаючи з принципових рішень VIII з'їзду РКП(б) щодо ставлення до так званого середнього селянства, причину власних поразок або успіхів своїх політичних опонентів радянська історіографія схильна була пов'язувати з розстановкою класових сил на селі, зокрема, з позицією чисельно домінуючого прошарку середнього селянства.

Наукова цінність цього визнання, проте, нівелювалася розглядом селянського повстанського руху крізь ідеологічну призму “антирадянського куркульського бандитизму” та визначенням політичної ролі куркульського прошарку, який керував несвідомою своїх класових інтересів “селянською дрібнобуржуазною стихією”: “Через те, що село не було диференційоване, не було свідоме своїх класових внутрішньо-селянських інтересів, воно слухняно йшло за куркулями, офіцерством та інтелігенцією з куркульства” [1, С. 12].

До антирадянського куркульського заколоту зводилася й оцінка так званої григор'євщини. Між тим, травневі події 1919 р. є свідченням як реальної військово-політичної ваги селянського повстанства, так і глибини соціальних та ідеологічних процесів в українському селі, що його породжували. Докладне, наукове дослідження причин і характеру масового селянського руху має велике значення для об'єктивного висвітлення перебігу всієї громадянської війни в Україні, визначення розстановки соціально-політичних сил в українському суспільстві, ідеологічних та морально-психологічних аспектів його розвитку.

Повстанський рух в Україні наростав поступово. Ще донедавна пробільшовицький, політичний стан села протягом перших весняних місяців швидко змінюється. У березні - квітні 1919 р. окремі стихійні виступи протесту та політичні акції в радах переросли у потужний збройний рух опору, що включав десятки великих та сотні й тисячі дрібних угруповань очолюваних отаманами. Відзначається поширення серед селянства антиурядових та радикально опозиційних настроїв, актів громадянської непокори та виступів [2, С. 187-188]. Селянський рух не обмежувався збройним повстанством, він характеризувався широкою соціальною базою і поєднанням політичних, економічних та збройних форм протесту [3, С.184-191]. {130}

Повідомлення та аналітичні доповіді, що містилися в Бюлетенях НКВС УСРР, з властивою риторикою вказують на гостроту ситуації на селі: “Відомості, що надходять з місць змальовують важку картину. По всій (Київській) губернії розвинуто бандитизм та селянське повстанство. Селяни збираються бандами й тероризують населення. Банди гарно озброєні гвинтівками, кулеметами і навіть гарматами”; “Полтавська губернія є центральним місцем базування контрреволюційної, погромної, бандитської агітації. Тут важче, ніж де-небудь ще прищеплювати ідею комунізму та принципи радянської влади” [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 17, 20]. У квітні, НКВС зафіксував 93 виступи (в тому числі в Київській губернії 38), за 1 - 15 травня ще 28 (13) [5, С. 4].

“Тепер нам повідомляють про нові подвиги куркулів, що виявляються так: куркулі агітують проти постанов, ухвалених на всеросійських селянських з'їздах вол виконкомів. У результаті волосні й селянські виконкоми мусили скласти з себе обов'язки й влада перейшла до рук цих негідників”, повідомляла газета “Одеський комуніст” у травні 1919 р. (№ 81) [6, С.122].

Свідченням зростання політичної ваги повстанства була зростаюча увага, що йому приділяв уряд Мартоса. Він, за наданою ОДПУ СРСР ретроспективною оцінкою, “намагається підтасуватися до мови та стилю, до психології повстанського бандитизму й досить певно на нього спирається” [7, С.27]. У травні були проведені консультації між провідними лівими партіями України. УПСР, українські соціал-демократи

та “незалежники” за їх підсумками підписали угоду, що передбачала об'єднання зусиль у справі організації повстанського руху на Наддніпрянщині.

Існувала тенденція безпосереднього впливу морально-психологічної ситуації в селі на настрої у Робітничо-Селянській Червоній Армії (РСЧА), основну силу якої в Україні складали “партизанські” з'єднання. Сформовані з селян-добровольців, вони виникали під час боротьби з Гетьманщиною та Директорією, часто організовувалися не більшовиками, і переходили на бік Тимчасового робітничо-селянського уряду в ході займання території України радянськими військами. “Партизанських загонів було багато і значна частина з них згодом перетворилися на полки, бригади та навіть на дивізії” [6, С.119]. У повному складі, навіть на засадах певної автономії у внутрішньому устрої були введені до складу РСЧА з'єднання повстанців під командуванням Н. Махна та частини армії УНР, що підлягали отаманові М. Григор'єву. До того ж, після відновлення радянської влади формування військових частин здійснювалось за територіальним принципом, а мобілізація до лав РСЧА користувалася популярністю серед селянства, що пояснювалося не в останню чергу бажанням селян служити поряд зі своїми земляками, отримати зброю та “казенне” забезпечення.

З'єднання РСЧА в Україні, отже, були аналогічними за природою до селянського повстанства й безпосередньо пов'язані з селом спільністю інтересів та настроїв.

У квітні - травні 1919 р. зведення НКВС УСРР фіксують численні заворушення в армії. Неодноразово згадуються довільні реквізиції, “безчинства”, мародерство, а також і відверто антиурядові виступи [8, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 56, арк. 17]. 5 радянський полк розгромив ЧК, здійснювалися “насилля над владою” в Фастові; 8 травня було повідомлено про повстання за участю 4 Ніжинського полку та панцерника в Казатині під гаслом “Бий жидів, рятуй Росію! Геть комуністів і комісарів!” [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 16, 17, 24 - 25]. {131}

5 травня К. ф. Зінченко, комісар 2-ї батареї 2-ї бригади групи військ Харківського напрямку доповідав: “Товариші червоноармійці були налаштовані проти комуни та комуністів, комісарів і надзвичайно, антисемітизмом були всі просякнуті і проти комуністичних осередків”; особливо сильно антикомуністичні настрої провокували комуни. Занепокоєння комісара викликав стан постачання армії, розповсюдження так званих “самозаготівель” [9, ф. ФП-1, оп. 1, спр. 1, арк. 64]. Стан матеріального забезпечення червоноармійців був украй важким, що простежується з лютого 1919 р.: “за доповіддю лікаря в частинах гарнізону завдяки недоїданню розвивається тиф... Агітаційна робота налагоджена бути не може, бесіда розпочинається і закінчується одними словами: “А коли ж нас буде нагороджено”” - доповідали в РНК з Харківського губвоенкомату про стан військ гарнізону [4, ф. 2, оп. 1, спр. 217, арк. 18]. В деяких частинах в травні-червні до 40% особового складу були хворими на цингу [10, С.145].

Протягом квітня - на початку травня, як найбільш надійна сила, усе частіше залучаються до каральних операцій проти повстанців так звані “інтернаціональні”, сформовані з іноземних громадян, частини РСЧА. В Україні рішення про формування інтернаціональних частин РСЧА було ухвалено Тимчасовим робітничо-селянським урядом 30 січня 1919 р. [11, С. 87]. Протягом весни - літа 1919 р. чисельність “інтернаціоналістів” в лавах Червоної армії в Україні сягла 10 тис. Існували численні дрібніші загони з латишів, китайців, німців. Крім “інтернаціоналістів”, склад РСЧА в Україні був насичений представниками німецького населення, зокрема, в Україні була задіяна 3-тю стрілецька дивізія, сформована в Московському воєнному окрузі [12, С.226].

Уже від часу свого створення в квітні 1919 р., румунсько-угорські частини, зведені в Полтавський румунсько-угорський полк, активно використовувалися для придушення виступів у районі Вознесенська й Черкас, на Полтавщині, та у придушенні виступу Миргородського гарнізону [13, С.174]. 13-й прикордонний полк, китайський та латиський загони відіграли вирішальну роль в придушенні Куренівського виступу 10 квітня 1919 р. У Миколаєві радянська влада спиралася головним чином на німецьку спартаківську групу. Голова Миколаївського виконкому П. Соколов характеризував “інтернаціоналістів-спартаківців” як “найнадійнішу, свідомішу, дисципліновану військову частину, на яку може спиратися радянська влада” [11, С.91]. Низку інтернаціональних підрозділів, що налічували близько

2800 чоловік, було зведено в Інтернаціональну бригаду і надіслано для боротьби з повстанцями в районі Черкас [14, С.275]. В першій половині травня “в боях із контрреволюцією” було задіяно частини створюваного в Одесі Інтернаціонального полку особливого призначення [15, С.56]. У квітні 1919 р. поряд з формуванням “інтернаціональних” частин зростаюча увага приділяється питанням переформування частин, висувається гасло боротьби з “партизанщиною”. На початку травня було підготовлено операцію щодо зміщення командування 6-ї дивізії на чолі з М. Григор’євим [16, С.28 - 30]. {132}

Внутрішня “автономність” партизанських з’єднань обумовлювала розповсюдження антикомуністичних настроїв і на їхній командний склад, тим більше, що в них зберігалися умови для більш-менш вільної діяльності опозиційних КП(б)У лівих партій, зокрема, відчутним був вплив анархістів у 3-й бригаді 1-ї Задніпровської стрілецької дивізії (пізніше 7-ї Української радянської дивізії) Н. Махна, лівих соціалістів-революціонерів у 6-й стрілецькій дивізії 3-ї Української радянської армії М.Григор’єва. У штабі останнього були присутні провідні діячі цієї партії Кириченко, Яшкін та ін., а посаду начальника штабу обіймав колишній генерал-хорунжий військ УНР Ю. Тютюнник. За повідомленням В. Антонова-Овсієнка, на Миколаївському з’їзді УПЛСР навіть було ухвалено резолюцію “зробити григор’євський загін центром військових сил під прапором партії та закликати всіх членів партії записуватись до григор’євського загону” [2, С.86, 93]. Обидва отамани, Махно і Григор’єв, займали активну політичну позицію, провадячи її в районах дислокації своїх частин. Так, представники махновських частин брали участь в з’їздах рад на півдні України, що ухвалили резолюції, якими негативно оцінювали діяльність комуністичного уряду. Змін зазнавала позиція М. Григор’єва, який користувався величезною популярністю серед місцевого населення, селянства, що і комплектувало підпорядковані йому з’єднання на добровільних засадах.

У квітні, у доповіді командувачеві Українським фронтом В.Антонову-Овсієнкові, отаман звертав увагу на зміну настроїв у війську, що відбувались під впливом радянської політики на селі; “скаржиться і обґрунтовує рапортами своїх командирів, стверджених часто комісарами, на зловживання органів ЧК, продармійців тощо. Що особливо дратує населення зазначив він, так це зловживання приїжджих, “кацапів” та “жидів”. Радянської влади на місцях немає. Виконком, що обрав повітовий з’їзд Херсонщини, справді замінено приїжджими з центру. Замість агітації на підтримку голодної Півночі, продармійці намагаються відібрати хліб, але мають відсіч від удесятеро більшої кількості селян. Зате представники земельних органів провадять безпорадну агітацію за незрозумілу комуну” [2, С.99].

Переконалися в справедливості доповідей М. Григор’єва В. Антонов-Овсієнко та О. Шумський могли в кінці березня в ході відвідування частин, що перебували під командуванням отамана. На огляді Верблюзького полку 24 березня Шумський, виголошуючи перед солдатами промову, “промовляючи українською мовою, спершу мав безперечний успіх. Далі почав говорити про земельну політику радянської влади. І лише промовив слово “комуна”, як почувся галас із задніх лав, який охопив натовп і перетворився у рев. Злі обличчя, піднесені кулаки тяглися до промовця...” За наслідками поїздки В. Антонов-Овсієнко та О. Шумський відправили телеграму голові (Ради Народних Комісарів) РНК Х.Раковському де вказували: “...Населення провоковане діями продзагонів. Треба відкликати московські продзагони... Категорично заявляю вам як голові уряду: політика, що її провадять на місцях, ображає, підбурює проти центральної влади зовсім не тільки саме куркульство, а всі шари населення” [2, С.104].

Приписується отаманові й обурлива телеграма такого змісту, адресована Х.Раковському та наркомвоєну М.Подвойському: “Коли по моїх слідах буде виростати така паршива влада, яку я бачив до цього часу, я, отаман Григор’єв, відмовляюся воювати. Заберіть хлопчиків, пошліть їх до школи, дайте народові владу поважну, яку він шанував би” [1, С. 15]. {133} Відбиваючи загальну тенденцію до втрати більшовиками довіри селянства і масового переобрання комуністичних рад, М.Григор’єв сприяв проведенню передвиборчої кампанії та впровадженню результатів народного волевиявлення. Під час виборів на повітовий з’їзд рад Херсону, Григор’єв умовою визнання чинності Олександрійського ревкому висунув вимогу введення до його складу 3 представників лівих есерів. В. Антоновим-Овсієнком наводиться і “григор’євський” документ наступного змісту: “Командир з особливих доручень просить від особи

червоногвардійців всіх громадян м. Казанки з'явитися 9 квітня об 11 години на громадський мітинг на Ярмарковому майдані для з'ясування становища, що існує, про нашу насильницьку комуну й надалі вжиття заходів щодо боротьби з нею. Командир з особливих доручень М. Шпак” [2, С.94 - 100].

У кінці квітня - на початку травня, коли частини, що перебували під командуванням М.Григор'єва було відведено для переформування в рідні для них місцевості, там фіксуються численні випадки заворушень за участю вояків-григор'євців. “У Херсонському повіті загони отамана Григор'єва здійснюють грабунки, убивства продовольчих працівників. Робота із заготівлі хліба сильно гальмується. Агенти відмовляються їхати на місця. Становище вкрай серйозне”, повідомляли Наркомпрод з Херсонського губпродкому [17, С.191]. “З того часу, як отаман Григор'єв відпустив свої війська на відпочинок, в Херсонській губернії розпочалися грабунки та вбивства, насилля над пасажирами і комуністами... (Війська) відкрито з командним складом на чолі, розганяють збройною силою всі сільські, повітові, міські виконкоми, парткоми, заарештовують їх і розстрілюють... Це триває протягом трьох тижнів. ...Єлизаветградський виконком, партком розігнано, розстріляно комуністів... Миколаєву загрожує доля Єлизаветграда... прошу негайно вжити заходів. Военкомом та мною (заходи) вжито - в місті оголошено стан облоги”, телеграму такого змісту було направлено головою Миколаївської ЧК напередодні григор'євського виступу [18, С.76]. Бійцями Верблюзького полку було в другій декаді квітня розігнано Олександрійську ЧК, здійснено спробу знайти та арештувати “активних працівників місцевого виконкому” [19, С.597]. “У Криворізькому повіті повно григор'євських загонів... перебито цілі волосні виконкоми, у Шестерні забито 27 комуністів, у Казанці - 22 комуністи... потрібна негайно допомога інтернаціонального батальйону латишів, китайців” - указувалося в телеграмі до Криворізького военкому від 24 квітня [2, С.109].

Глибина причин, що викликали повстання григор'євців, яке почалося 9 травня, знаходить відображення як в масовості та розмахові повстання, так і в змістові головного програмного документа повстанців – “Універсалі до українського народу”, підписаному “отаманом-партизаном Херсонщини й Таврії” М.О.Григор'євим.

Спирання на настрої і вимоги селянства, різка критика нав'язаної Україні політики “воєнного комунізму” є його основою: “політичні спекулянти обдурили тебе... замість землі та волі тобі насильно нав'язують комуну, чужачку та комісарів з московської обжорки й тієї землі, де розп'ято Христа. {134} Ти працюєш день і ніч, ти світиш каганцем, ти ходиш у постолах, у штанях із лантуха, замість чаю п'єш гарячу воду без цукру; та ті, що обіцяють тобі ясну будучину, визискують тебе, тобою воюють, зі зброєю в руках забирають твій хліб, реквізують твою худобу й нахабно запевняють тебе, що роблять усе це на користь народові... Неправда, брехня й неправда”.

Універсал закликає до негайного здійснення змін, що мали б оздоровити політичну ситуацію в Україні та служити гарантією неприпустимості відновлення антинародної диктатури. “Нехай не буде диктатури ні особи, ні партії... Геть політичних спекулянтів! Геть насильство з правого боку! Геть насильство з лівого боку!.. Уряд авантюриста Раковського та від нього поставлених просимо піти від нас і не насилувати народної волі. Всеукраїнський з'їзд дасть нам уряд, якому ми будемо коритися, і побожно виконаємо його волю”. Пропонувалося негайно обирати сільські, волосні, повітові та губернські ради за вільної участі представників усіх партій, “що стоять на радянському ґрунті” та непартійних. На виборах мала бути задіяна система квот для національного представництва, що відповідало б національному складові населення України. “За такого розподілу не буде насильства ні партії, ні нації. Глибоко переконаний, що це буде справжня народна влада” - зауважувалося в “Універсалі” – “Хай живе воля слова, друку, сумління, зборів, спілок, страйків, праці й професій, незайманість особи, думки, помешкання, переконання й віри!”. Організацію народної влади пропонувалося розпочати негайно. “Універсал” закликав до загальнонародної війни проти диктатури. “Боріться — поборете!.. Підтримайте нас і тим врятуйте своє право... Тільки з вашою допомогою добудемо право народові” [1, С.22 - 23],

Незважаючи, що до кінця травня радянському командуванню вдалося придушити опір основних військових сил повстанців-григор'євців, загальні результати виступу були для радянського уряду

невтішними. Висловлене Х. Раковським бажання “по теплих слідах знищити на селі владу куркулів” [20, № 44, 5 червня 1919 р.], тобто продовжити жорсткий курс на силове вирішення селянського питання мало все менш підстав бути реалізованим.

Ненадійність радянських частин та розповсюдженість антикомуністичних настроїв у війську виразно виявилася в ході повстання, свідченням чому є численні зафіксовані в доповідях з місць та інформаційних зведеннях НКВС факти. 13 травня панцерний потяг “Чорноморець №1” перейшов на бік селян, що підняли повстання в с. Христинівці під гаслом “Геть жидів і кацапів, хай живе самостійна Україна!”, командирові потягу Горуленкові “сподобалася програма” повстанців [4, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 53]. “8 радянський полк затримав 15 травня загін з 3-х чоловік, відряджених до Вінниці за технічними засобами, і хотів їх розстріляти, через те, що вони жида-комуністи” [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 39]. 16 - 17 травня вибухнуло повстання в Уманському гарнізоні [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 24, 25]. “Солдати Богунського полку виснажені фізично і розкладені морально. Червоноармійці зривають кокарди, говорячи, що це “жидівська зірка” - доповідали 17 травня з Коростеня; “Богунська бригада, хоча й б’ється проти григор’євців, у свою чергу розстрілює комуністів”, повідомляв секретар ЧК м. Пещане Вишневецький [4, ф. 2579, оп. 1, спр. 39, арк. 11]. У Золотоноші Богунський полк влаштував 23 травня погром, поставивши місцевий ревком “зі своїх” [4, ф. 2579, оп. 1, спр. 39, арк. 18]. {135} “Червоноармійці кінної роти налаштовані антирадянськи і погромно” (Обухів); “9-й полк налаштовано контрреволюційно і антисемітські”. З гаслами “геть комуну і бий жидів” солдати в потягах затримують євреїв і комуністів, розстрілюючи їх” (Ст. Тетерев); “Арешт співробітників ЧК, інші розбіглися. У міських частинах антикомуністичні настрої” (Біла Церква). 20 травня 1-й червоний полк “бешкетував” на лінії Київ - Переяслав - Гребінка, під гаслом “геть ЧК - комуністів і бий жидів” було побито співробітників ЧК – євреїв” [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 33, 35]. “Жоден ешелон не проходить спокійно. Шукають “жидів з ЧК та комуністів” (Казатин). “Надіслані з центру частини, - повідомляли з Радомишля, - як, наприклад, 22-й та 151 радянські полки... замість ліквідації повстання зайнялися грабунками, душили партійну роботу, били... комуністів” [8, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 44, арк. 24].

Численними були й випадки переходу військових частин на бік Григор’єва, так, в Черкасах до нього приєднався місцевий гарнізон, в Помошній - полк Попова. 25 травня на Чорнобильщині перейшов до отамана Струка Радянський полк чисельністю 1000 чоловік, “комполку оголосив себе противником комуні і жидів”. У Новгород-Сіверський повіт “прибули з фронту без документів озброєні червоноармійці 3-го радянського полку 1-ї дивізії з бажанням розстріляти комуністів і євреїв. З огляду на популярність червоноармійських ватажків місцевими силами справитися неможливо”. З Охтирського повіту повідомляли про дезертирство, що сягло 30%. 24 травня повідомлялося про конфлікт 1-ї бригади 7-ї української радянської стрілецької дивізії з Новомосковським ЧК; у Радомишлі “ЧК не працює з-за 151 полку налаштованого проти комуністів, ЧК і євреїв”. Як ненадійні було охарактеризовано 9, 21, 22 полки [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 36 - 46]. Направлений для підкріплення в Лубни Червоний полк “влаштував погром, пограбував казначейство і розгромив ЧК. У цих діях брав участь ком состав” [8, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 16, арк. 40].

“Серед червоноармійців ходять уперті чутки, що ініціатором виступу є не Григор’єв, а самі селянські маси, незадоволені надзвичайними комісіями та комісарами-“жидами” - констатувалося в одному з численних повідомлень до Раднаркому про настрої на місцях [4, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 36]. “Інколи не зовсім було зрозуміло, чому та або інша частина бореться на нашій стороні, а не проти” - згадував В. Затонський [21, С.10]. За ретроспективною оцінкою Х. Раковського, чинником, що запобігав остаточному розвалу армії УСРР, була взаємна “конкуренція” між командирами - лідерами великих напівпартизанських з’єднань РСЧА [5, С.7, 46 - 48].

Не кращим чином справи були й на інших ділянках “внутрішнього фронту”. У травні було здано загонам отамана Волинця м. Гайсин, “у критичний момент солдатам видали спирт, комісар Кондратюк п’яний валявся в заразному бараці” [4, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 38]. Полковник Волинець, скориставшись з декрету про мобілізацію, сам мобілізував селян 5 строків і здійснив цей успішний наступ [8, ф. 1, оп. 20, ч.

1, спр. 20, арк. 20]. У середині травня під час григор'євського повстання крім Гайсина, отаманськими формуваннями займалися повітові центри Умань (Щигриним, Клименком), Липовець (Магометом), Брацлавль (Волинцем), Тульчин та Літин. Зеленівцями - Германівка та Обухів [8, ф. 57, оп. 2, спр. 283, арк. 3; ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 56, арк. 41]. Було заблоковано Таращу, Фастів, Бердичев. У Балтському, Ольгопольському, Ямпільському повітах вибухнули великі повстання [5, С. 14]. {136} У Бердичеві, за повідомленням від 11 травня, відбувалися заворушення з гаслом "бий жидів, громи надзвичайну"; "кожної хвилини можуть бути заарештованими всі радянські заклади"; у місті було розкрито записи в гетьманську армію. Підсумовуючи доповідь РНК про поточну ситуацію, повітвиконком констатував: "якщо не буде туземців чи китайців, то будь-яка робота тут немислима. Навколо продають та видають відповідальних працівників" [4, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 55].

"Населення міста Налаштовано панічно. Комуністи змушені працювати ледь не в підпіллі. Солдати б'ють лише за приналежність до партії. Уманський комуністичний загін примушений був сховати зброю та виїхати до Києва. Група місцевих працівників, членів виконкому, євреїв, також як і співробітників ЧК евакуювалися. Єдиним засобом, здатним поліпшити становище, було б, на мою думку, перекидання великоруських частин... до нашого району. Залишається додати, що, зрозуміло, ніяка робота на селі в нас зараз не можлива, тому як жоден працівник не ризикне виїхати до села, після того, як повстанцями розстрілювалися товариші українці й росіяни як "жидівські наймити", - доповідав в ЦК КП(б)У комуніст Кулик з Умані [8, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 20, арк. 25].

Таким чином, григор'євське повстання не було окремим, тим більш ізольованим збройним виступом-заколотом. Його можна визначити як етап у розвиткові селянського руху опору, що був обумовлений загостренням соціально-політичної напруги на селі внаслідок здійснення політики "воєнного комунізму". Будучи за характером загальнонародним повстанням проти більшовиків, провідною силою якого виступило селянство, він мав переломне значення для розвитку селянського повстанського руху 1919 р. та призвів до важкої кризи та зміни військово-політичної ситуації в цілому.

До розриву з більшовиками дійшла партія незалежників. На вимогу ЦК РКП(б) до складу РНК УСРР було введено представників боротьбистів. Перед ЦК КП(б)У об'єктивно постала питання про неможливість продовжувати здійснення політики "воєнного комунізму" в Україні. Поряд з успіхами Добровольчої армії, травневі події змінювали морально-психологічну ситуацію в українському селі, справляли деморалізуючий вплив на активістів КП(б)У і радянських функціонерів. Створення комітетів бідноти, осередків КП(б)У на селі, підтримання дієздатності вже існуючих установ після григор'євського повстання виявилось проблематичним, на що, зокрема, вказувалося на загальних зборах бюро Харківського губкому КП(б) на початку липня 1919 р [9, ф. ФП-1, оп. I, спр. 1, арк. 4]. Більшовицький уряд було позбавлено можливості вести активні наступальні дії на зовнішніх, та "внутрішньому", спрямованому на збройне придушення опору політиці "воєнного комунізму", фронтах. {137}

Література:

1. Козельский Б. Шлях зрадництва і авантюри: (Петлюрівське повстанство). - Х., 1927.
2. Антонов-Овсієнко В. О. В боротьбі за Радянську Україну // Літопис революції. - 1931.- №3 (48).
3. Михайличенко Д. Ю. Селянський рух опору політиці "воєнного комунізму" в Україні, січень - серпень 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наукових праць. - Вип. V. - Х., 2000.
4. Центральний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). ф. 2 Рада народних комісарів УСРР. ф. 2579 Рада робітничо-селянської оборони УСРР.
5. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. - Х., 1920.
6. Круть В. Т. До історії боротьби проти григор'євщини на Україні. // Літопис революції. - 1932. - № 5.

7. Дело членов Центрального Комитета Украинской Партии Социал.-Революционеров Голубовича, Петренко, Лызанивского, Часныка, Ярослава и др.: (Стенографический отчет). - Х., 1921.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО) ф. 1 Відділи ЦК КПУ. ф. 57 Колекція документів з історії Комуністичної партії України періоду підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і періоду громадянської війни.
9. Державний архів Харківської області (ДАХО) ф. ФП-1 Харківський губком КПУ.
10. Сак-Саковский И. И. Из Харькова и обратно. / Сквозь бури и грозы: Воспоминания участников Октябрьской революции и гражданской войны. - Х., 1969.
11. Им славу дала Украина, 1917 - 1920. - К., 1989.
12. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник. - К., 1987.
13. Семененко В. І. Історія Східної України: поновлення кайданів. (1917-1922). - Х., 1995.
14. Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917-1920). - К., 1967.
15. Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран - участники борьбы за власть Советов на юге и востоке Республики. - М., 1971.
16. Дубровский С. Ликвидация григорьевщины (1919). // Военно-исторический журнал. - 1941. - № 2.
17. Победа Советской власти на Херсонщине (1917 - 1920 гг.): Сб. документов и материалов. - Херсон, 1957.
18. На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии. 1917 - 1922 гг.: Сб. документов и материалов. - К., 1971.
19. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 - серпень 1919): 36. документів і матеріалів. - К., 1962.
20. "Більшовик" (орган ЦК КП(б)У).
21. Затонський В. Вир: 3 минулого. - Х., 1926.